

ПАРШУТІН А. Б.

(Генеральна прокуратура України)

УДК 340.116:355.4

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ

Проаналізовано та з'ясовано сутність принципів права як основоположних засад втручання у приватне спілкування, розкрито зміст та реалізацію на практиці втручання уповноваженими суб'єктами у приватне спілкування класичних принципів права.

Ключові слова: *втручання у приватне спілкування, принцип, верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність.*

Проанализирована и выяснена сущность принципов права как основ вмешательства в личное общение, определены содержание и особенности реализации в практике вмешательства уполномоченными субъектами в личное общение классических принципов права.

Ключевые слова: *вмешательство в личную жизнь, принцип, верховенство права, соблюдение прав и свобод человека, законность.*

The essence of principles of the private communication intrusion is analyzed and clarified, the role and place of classical principles of law in private communication intrusion are determined, their features, content and legal basis are revealed.

Key words: *intrusion, private communication, principle, rule of law, observance of human rights and freedoms, legality.*

Вступ. Важливе місце у формуванні теоретичного підґрунтя та практики реалізації державної політики із захисту особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень займає визначення принципів зазначеної діяльності. Не є виключенням у такому разі й втручання уповноваженими державними органами у приватне спілкування як один з ефективних заходів, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. При цьому доктринальні підходи до оптимізації втручання державою у приватне спілкування безпосередньо пов'язані зі встановленням цілісної системи нормативних вимог імперативного характеру, які становлять принципи правого та організаційного забезпечення. Принципи мають важливе значення для регулювання правових відносин, що складаються в сфері захисту особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, а також для практики діяльності визначених законом уповноважених державних органів, забезпечуючи правильне застосування правових норм, прийняття законних та обґрунтованих рішень. Саме тому проблема дослідження сутності та змісту принципів втручання у приватне спілкування має як теоретико-правовий, так і прикладний характер, що потребує відповідного наукового супроводження.

Вагомий внесок у розвиток фундаментальних засад негласних слідчих (розшукових) дій зробили вітчизняні вчені, зокрема, Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, М.В. Багрій, Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, В.Д. Берназ, О.А. Білічак, Р.І. Благута, В.І. Василичук, В.О. Глушков, В.А. Глазков, С.О. Гриненко, В.А. Дашко, О.М. Дроздов, Н.С. Карпов, І.П. Козьяков, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, Є.Д. Лук'янчиков, В.В. Луцик, В. Т. Маляренко, Д. І. Никифорчук, Д. П. Письменний, М. А. Погорельський, І.В. Сервецький, Д.Б. Сергєєва, Є.Д. Скулиш, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, С.Б. Фомін, А.В. Холостенко, А.Г. Цветков,

В.О. Черков, Д.А. Чухраєв, Р.М. Шехавцов, М.О. Шилін, М.Є. Шумило. Водночас наявні наукові дослідження, присвячені проблемам теорії та практики втручання у приватне спілкування, не призвели до одностайності думок щодо визначення змісту його основоположних засад, особливостей реалізації класичних принципів права безпосередньо у втручанні у приватне спілкування.

Постановка завдання. Зважаючи на викладене, метою написання статті є дослідження реалізації принципів права у втручання у приватне спілкування.

Результати дослідження. Принципи будь-якої діяльності – це основні керівні положення, сформульовані у вигляді певних правил, на яких вона базується [1, с. 38]. Враховуючи зазначене, вироблення та розвиток теоретичного підґрунтя щодо розуміння сутності, змісту, системи принципів відіграє важливу роль для будь-якої сфери державної політики, у тому числі й такої, що визначає концептуальні основи втручання у приватне спілкування. Важливість розуміння принципів для усіх без виключення галузей знань підтверджується активністю наукової думки у зазначеній сфері за різних часів, починаючи з Арістотеля, Канта, Демокріта, Спінози, Гегеля, які зробили свій внесок у розвиток філософських поглядів на поняття та сутність принципу. Окреслена тенденція спостерігається й у сучасному науковому просторі, де кожна наукова галузь (не є виключенням у такому разі юридичні науки) одним із фундаментальних напрямів досліджень обирає теоретичне забезпечення основоположних засад власного існування – принципів.

Варто зазначити, що в юридичній науці й досі точиться дискусія щодо розуміння сутності та змісту її принципів. Так, окрема група науковців вважає, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології та науки, інша група науковців відносить до їх змісту позитивні зобов'язання, які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [13, с. 40]. А.М. Колодій у монографії «Принципи права України» зазначає, що будь-які принципи – продукт людської діяльності. Вони є соціальним явищем – як за джерелом походження, так і за змістом [11, с. 44].

У філософському розумінні принцип (від латин. *principium* – основа) – це основа, початок, керівна ідея про найбільш істотні закономірності, що мають основне значення [12, с. 519].

Зважаючи на викладене, втручання у приватне спілкування як діяльності уповноважених державою правоохоронних органів та органів досудового розслідування притаманні принципи права, закріплені Конституцією України, положеннями чинного законодавства. Зазначені принципи мають загальний, сутнісний характер, притаманний демократичній і правовій державі, якою Україна задекларована Конституцією. У контексті зазначеного варто звернути увагу на те, що втручання уповноважених державних органів у приватне спілкування як врегульована нормами чинного законодавства сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері захисту особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, має відповідати принципам права. Зміст останніх, своєю чергою, визначається уявленнями суспільства щодо: потреб існування такої діяльності; формулювання її мети та завдань; обґрунтованого використання спеціальних сил, засобів, форм, методів реалізації визначеними суб'єктами мети. Згодом зазначені принципи отримують регламентацію і захист із боку держави у комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин [2, с. 124].

До класичних сутнісних принципів правової держави належать: верховенство права; гарантованість прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; законність. Саме зазначені принципи, маючи загальний характер, притаманний усім видам правозастосовної діяльності, є основоположними засадами втручання у приватне спілкування, що у тій чи іншій смисловій парадигмі відображено у нормах кримінального процесуального права.

В Україні визнається і діє принцип *верховенства права*. Саме поняття «верховенство права» увійшло в обіг національної юриспруденції із прийняттям Конституції України, основними складовими елементами якого визначено: заперечення свавільної влади; рівність перед законом; конституційне право, яке є наслідком прав особи, а не їх джерелом. Як справедливо зауважив В.С. Шилінгов, верховенство права вимагає від держави його втілення

у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути просякнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості свободи, рівності тощо [3].

Не ставлячи перед собою завдання аналізувати весь спектр думок і підходів, варто зазначити, що поняття верховенства права справді є надзвичайно багатограним і багатоаспектним; його можна розглядати на різних логіко-правових рівнях. У понятті верховенства права переплітаються наукова істина та цінності добра і справедливості, правові ідеали і практичний юридичний досвід, правові ідеї і правові почуття, досягнення науки та здоровий глузд тощо. Все це робить зазначену категорію досить динамічною [4, с. 15].

З огляду на потреби практичного застосування, принцип верховенства права варто доктринально тлумачити як поєднання вимог, що забезпечують підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [5, с. 6].

Під час 86-го пленарного засідання (25–26 березня 2011 р.) Венеціанська комісія – Європейська комісія за демократію через право – схвалила спеціальну доповідь із верховенства права. У п. 41 документа зазначено, що нині можливий консенсус щодо обов'язкових елементів поняття «верховенства права»: 1) законність, включаючи прозорий, підконтрольний і демократичний процес уведення в дію норм права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) заборона дискримінації та рівність перед законом; 6) дотримання прав людини [6, с. 177].

Варто звернути увагу на те, що в Україні визнається і діє принцип саме верховенства права, а не верховенства закону, притаманного для колишнього радянського правознавства. Відмінність зазначених принципів полягає у тому, що основним призначенням принципу верховенства права є забезпечення свободи та прав людини, причому, насамперед, у її відносинах із державною владою та державними органами. Врахування принципу верховенства права полягає не у формальному забезпеченні дотримання законів, нормативно-правових актів, встановлених державою, а утвердженні такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім, виконавчої влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні юридичні підстави.

Враховуючи зазначене, верховенство права як принцип втручання у приватне спілкування передбачає, що право не обмежується лише нормами чинного законодавства, що регулюють здійснення кримінального провадження, а охоплює й норми моралі, традиції, звичай як легітимні регулятори та зумовлені відповідним рівнем розвитку суспільства. Реалізація принципу верховенства права у втручанні у приватне спілкування полягає й в дотриманні справедливості як властивості права, вираженої, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

До того ж, врахування принципу верховенства права у втручанні у приватне спілкування має полягати у відмові від позитивістського праворозуміння, яке розглядає право як втілення урядових преференцій та цілей, здійснюваних уповноваженою особою під захистом ієрархічних правових норм. Водночас, зважаючи на визначену наявність потреби відвертати загрози безпеці особи, суспільства, безпечному існуванню держави, що визначає мету втручання у приватне спілкування, принцип верховенства права у такій діяльності має знаходити своє відображення у забезпеченні відповідного балансу інтересів осіб та суспільства з інтересами держави на підставі правових норм. У практиці втручання у приватне спілкування дія принципу верховенства права означає, що такий напрям державної діяльності має підпорядковуватись визнаному державою пріоритету прав людини.

У контексті зазначеного доцільно звернути увагу на те, що принципи права мають кілька способів вираження, що використовуються у чинному законодавстві, а саме: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів

права зі змісту нормативно-правових актів (непряме закріплення). В сучасних умовах перший спосіб вираження принципів права, тобто безпосереднє формулювання їх у нормах права, досить часто є необхідною умовою для ефективного застосування законодавства. Зважаючи на викладене, принцип верховенства права текстуально закріплений у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України, за яким приватне спілкування належить до системи негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до змісту КПК України принцип верховенства права у кримінальному провадженні полягає у тому, що людина, її права та свободи є найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [9].

Практика ж Європейського суду з прав людини, з урахуванням якої принцип верховенства права має застосовуватись у кримінальному провадженні, Європейська Конвенція з прав людини переконливо доводять необхідність прийняти за аксіому ідею невіддільності прав людини від верховенства права: без захищених прав людини не існує верховенства права, а без верховенства права не можна досягти захищеності прав та основоположних свобод людини [7, с. 28]. Дотримання верховенства права та прав людини не обов'язково є синонімічними. Але обидві концепції значною мірою збігаються між собою, а численна низка прав, закріплених у таких документах, як Європейська Конвенція з прав людини, також стосується верховенства права – вочевидь, вираженого чи зумовленого [6, с. 180].

Окрім формального втілення цього принципу у ч. 1 ст. 8 Конституції України, він знайшов продовження у низці конституційних норм, спрямованих на утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст.ст. 3, 22), а також у нормах, які визначають межі повноважень органів державної влади (ст.ст. 6, 19). Принцип верховенства права є одним з основних принципів функціонування демократичного суспільства та правової держави і по суті означає обмеження правом держави в особі її органів, визнання пріоритету права перед іншими соціальними нормами, а також визнання пріоритету прав людини і громадянина. Тому є підстави вважати, що принцип верховенства права, який охоплює принцип неухильного дотримання прав і свобод людини, є принципом діяльності усіх органів державної влади, у тому числі й уповноважених втручатись у приватне спілкування. Розвиваючи вказаний напрям дослідження, доцільно звернути увагу на те, що принцип дотримання прав та свобод людини у процесі втручання у приватне спілкування знаходить предметно-практичну реалізацію у тому, що втручання у гарантовану Конституцією України таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення виключно з метою виявлення та запобігання тяжкому та особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб не можна досягти цієї мети. Визнаючи конституційно закріплені права та свободи людини, зокрема таємницю спілкування, КПК України встановлено, що інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше як для вирішення завдань кримінального провадження [9].

Торкаючись розгляду основоположних засад втручання у приватне спілкування, вважаємо за доцільне зупинитись також на *принципі законності*, який знаходиться у діалектичній взаємодії з принципом верховенства права, як прояв загального й особистого в праві. Варто звернути увагу на те, що, незважаючи на поширене використання поняття «принципу законності» у науковій літературі та правових джерелах, розуміння його сутності не є однозначним. Можливо, тому цей термін вживається і як показник дотримання тих чи інших законів, і як стан реалізації правових вимог та ступінь розвитку законодавства, і як один із критеріїв оцінки правової держави, і як синонім «правності» – «здійснення всіх правових форм діяльності держави, функціонування громадянського суспільства, громадян на основі і відповідно до норм права, природних прав і обов'язків людини, і як політико-правовий прояв ідеї соціальної справедливості.

Законність у загальному її розумінні означає дотримання й виконання законодавства – законів та підзаконних нормативно-правових актів. Зважаючи на викладене, принцип законності у втручанні у приватне спілкування є вимогою нормативного характеру, яка зобов'язує суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших

службових осіб органів державної влади неухильно і точно виконувати всі норми-принципи Конституції, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших актів законодавства.

Практична реалізація принципу законності у процесі втручання у приватне спілкування полягає у тому, що останнє може бути здійснено виключно на підставі ухвали слідчого судді, прийнятої у разі звернення прокурор, або слідчого за погодженням прокурора, у порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК України. Занадто «чутливий» для прав та свобод людини характер різновидів втручання у приватне спілкування особи визначив необхідність встановлення більш жорстких вимог до законності їх проведення. Так, наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж може бути здійснено виключно уповноваженими підрозділами органів Національної поліції та органів безпеки.

Зважаючи на особливий характер діяльності уповноважених державних органів, пов'язаної із втручанням у приватне спілкування, доцільно звернути увагу на те, що вона, з одного боку, спрямована на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, якщо є достатні підстави вважати, що зміст такого спілкування може містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

З іншого боку, під час втручання у приватне спілкування права та свободи людини обмежуються, що, згідно з положеннями чинного законодавства, повинно мати винятковий, тимчасовий характер. У такому разі сили, засоби, форми та методи здійснення уповноваженими державними органами втручання у приватне спілкування мають відповідати ступеню загрози державній безпеці. З огляду на викладене, доцільно звернути увагу на *принцип адекватності* як специфічний регулятор втручання у приватне спілкування. Варто зазначити, що принцип адекватності впливає із принципу правової держави та основних прав. Цей конституційний принцип, як загальне правило, обмежує всю діяльність держави, тобто законодавчу, виконавчу і судову гілки влади. Власне, принцип адекватності впливає із самої ідеї здорового глузду у праві, водночас сприяючи прийняттю справедливих правових рішень. Його основним критерієм є те, чи буде доцільною і справедливою відповідна правова норма. Принцип адекватності відграє у втручанні у приватне спілкування важливу функцію – є основою прийняття справедливого з точки зору права та суспільної моралі рішення, оскільки як система права демократичної правової держави, так й будь-яка діяльність держави, зокрема і втручання у приватне спілкування, зобов'язані орієнтуватися на ідею справедливості.

Із приводу зазначеного доцільно звернути увагу на розуміння змісту принципу адекватності Європейським судом із прав людини. Так, вказаний суд при оцінюванні правомірності та виправданості обмежень прав людини, незалежно від їхніх конкретних формулювань, послідовно вирішує чотири групи питань: 1) чи було передбачене законом те обмеження (втручання), що заперечується; 2) чи переслідувало воно одну з легітимних цілей, зазначених у Конвенції; 3) чи було воно необхідним у демократичному суспільстві; 4) чи співвідноситься ступінь обмеження прав із правомірною метою, яка досягалась [10].

Принцип адекватності у втручанні у приватне спілкування полягає у такому: обмеження прав конкретної особи має бути адекватним додержанню публічних інтересів. Іншими словами, внаслідок збалансування публічних і приватних інтересів, обмеження прав людини заради захисту особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду та вирішення інших завдань кримінального провадження, має бути виправданим, а міра цих обмежень – необхідною й обґрунтованою.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, принципи права як основоположні засади втручання у приватне спілкування не варто вважати нормами-деклараціями, вони є основоположними структурами, які безпосередньо впливають на зміст інститутів та норм, а також створюють орієнтири для законодавчих, підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність держави, пов'язану із доступом до змісту спілкування, учасни-

ки якого мають достатні підстави вважати його приватним. Чітке дотримання принципів права у втручанні у приватне спілкування впливає на здійснення такої діяльності, корегуючи її на користь реалізації прогресивних ідей законності, гуманізму, рівності громадян перед законом тощо.

Список використаних джерел:

1. Основи оперативно-розшукової діяльності / В.О. Глушков, О.А. Білічак, Ю.О. Найдьон. К.: Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. Національної академії Служби безпеки України, 2014. 300 с.
2. Колодій А.М. Принципи права України: моногр. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
3. Шилінгов В.С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства. Часопис Київського університету права. 2009. № 2. URL: <http://www.kul.kiev.ua/images/chasopus>.
4. Козюбра М.І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика. Українське право. 2006. № 1 (19). С. 15–23.
5. Авер'янов В.Б. Принцип верховенства права в новій адміністративно-правовій доктрині. Часопис Київського ун-ту права. 2006. № 1. С. 3–8.
6. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р.). Право України. 2011. № 10. С. 168–184.
7. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук; спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2008. 44 с.
8. Тарасишина О.М. Відображення принципу справедливості в законодавчих актах України. Актуальні проблеми держави і права: Зб. наукових праць. Вип. 36. О.: Юридична література, 2007. 188 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.
10. Принцип адекватності в європейському та українському публічному праві. Український правовий часопис. 2004. № 3. 32 с.
11. Колодій А.М. Принципи права України: моногр. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
12. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. URL: www/kul.kiev.ua/images/chasop/2012.

